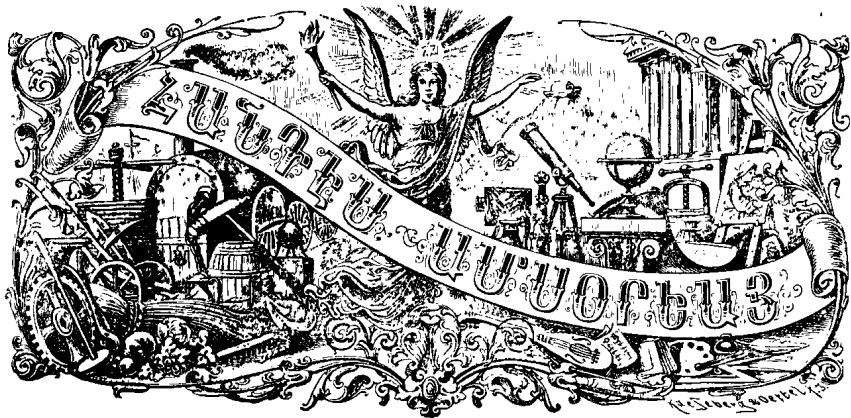

ԲԵՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏՈՒԿԱՆ

ԻՐ. ՅԱՐԻ 1908.

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 դր.:
 Հեղամանայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 դր.:
 Մեկ թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 ղ:

ԹԻՒ 10 ՀՈԿՏԵՍԵՐԻ

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ

ՅՈՂՍԵՓՈՍԻ

ՀՆՏԻՈՒՆ ՀԱՅ ԹԱՐԳԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հայագէտ Վոնիքեր Նետա-
 ցորդական յօդուած մը
 հրատարակած է՝ Յով-
 սեփաքի Տնազոյն հայ
 թարգմանութեան մա-
 սին Աստուածաբանա-
 կան թերթի մը մէջ,
 (Fred. C. Conybeare,
 An old Armenian
 Version of Josephus.
 Extract from „the Jour-
 nal of theological stu-
 dies.“ July 1908, Vol. IX, Nr. 36, p. 577—583.) Փոքրիկ
 գրութիւնը՝ կարծեսինք, արժանի է թարգմանութեամբ
 ծանօթանալու մեր ընթերցողաց: Ասով որոշ ծււ կը կը-
 պարանց կ'առնուի այն երբեմն յայտնուած կարծիքը թէ
 Հայագիտին յաջողած ըլլայ գտնել Յովսեփոսի Տնազոյն
 հայ թարգմանութիւնը: Կը յուսանք՝ զգրիւր կ'ըլլայ
 ասով նորագոյն Նետագոտութեանց մէկ կողմանէ մատ-
 նանշէ ընելու Յովսեփոսի հատածներ Տնազոյն գրակա-
 նութեան մէջ, գտնելու Հատակոտորներ Նախնեաց թարգ-
 մանութեամբ, եւ համեմատելով Հայագիտին յաջողից
 ամենատալանաց քննաստով՝ Լեւոնդոյն քննադիրն Նետ.
 միւս կողմանէ փորձելու որ երեւան ըլլէ այն Տնազոյն
 քննադիրը, — որուն մտադիր կ'ընէ Հայագէտը գտնութեան

վերջը, — եւ ինչորին վերջնական լուծում տալու: —
 Թարգմանութիւնը լիակատար է. միայն հայ քննադի-
 րները ուր յառաջ քննուած էին անզգ. կամ լատ. թարգ-
 մանութեամբ՝ դրուած են նախնականին նոյնութեամբ,
 ինչպէս քննական էր: Անցնուած քանի մը դիտողու-
 թիւնք տարրեր գրով են: Ղ. Յ. Տ.

Հայերէն հատոր մը տպուած է 1787 տա-
 րին ի Կ. Պոլիս (Էջմիածին) 496 էջով՝ հե-
 տեւեալ ճակատով.

“Գլխի Պատմութիւնն Յովսեփոսի երգայեցոյ
 արարեալ յաղթի Պոլեմոնի Հելէն ընդ Հռով-
 մայեցի, եւ աւերման Երուսաղէմի թաւ-
 մանէ-լ ի Լաթիմոյն Բաբելոնի ի Հայոց լեզու,
 ի ձեռն ուրումն իւրեցոյ (== այսինքն՝ Լեւ-
 ընդ) Ստեփաննի բանին Աստուծոյ սպա-
 սաւորին”

Կը յաջորդէ ուրիշ խորագիր-ճակատ մը,
 ուր Յովսեփոսի մասին կ'ըսուի՝

“Աշխատասիրութեամբ երջանկալիւն Միա-
 բանի Գրիստոսեան շարքի Գահի Տեառն Ստեփան-
 նոսի գրքիմաստ Արարչապետի իւրեցոյն, քա-
 ջահման եւ հարազատ թարգմանչի, ի թուական-
 նութեան մերում. ՌՃԹ. (= 1660 Յ. Բ.)”

Այս հատածին կը յաջորդէ հետեւեալը՝

Գիտի նարդենիս. տպագրութեամբ ի լոյս
 ածեցեալ ի Խոյնի յեւթի յոյնի թարգմանչին
 ի Լուսակաւոյնց աթոռս Սուրբ Էջմիածին, վե-
 հափառ հրամանաւ Տեառն Ղուկասու սրբա-
 րան կաթողիկոսին ամենայն Հայոց, ի յեօթ-
 ներորդում ամի հայրապետութեան նորին”

Եւ ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսա-
 ղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ Տեառն Յովակիմոյ

եւ Տեառն Զարարիայ սատուածիմաստ վարդապետաց եւ արհի եպիսկոպոսացն։

«Ի տպարանի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ»։

«Ի Թուով Փրկչին, 1787. եւ ի մերում Թուականին ԲՄԼԶ»։

Այս Ստեփանոս ծնած է Լեհաստան՝ բայց վերագարձած Հայոց աշխարհն, եւ իւր երկասիրութեանց շատերը տակաւին զարգ են Էջմիածնի Հայրապետական Մատենադարանի։ Այս երկասիրութիւնքն են՝ ընդարձակ հայ-լատին բառագիրք մը, Թարգմանութիւն Արիստոտէլի բնազանցութեանց՝ որ յաճախ օրինակուած է, Թարգմանութիւններ՝ Դիոնեսիոսի Արեւսագագացոյ՝, Հարանց Վարուց՝ որ կը կուտի Հռչիւն Էջմից,՝ Գրքն դոգմատաց Պրոքրի։

Յովսէպոսի տպագրութեան վերջը կան քանի մը յիշատակարաններ։ Այս յիշատակարաններէն մին՝ նոյն իսկ Ստեփանոսի Թարգմանութեան իսկագիր ձեռագրին վրայ՝ աւելցուցած գրած է Թարգմանչին մտերիմ բարեկամը, Յովհաննէս Արք. Կարճաւանցի՝ եղբայր ըստ մարմնոյ Տեառն Եսայիայ շինողի Ս. Կարապետի վանիցն Ապրակունեաց, Երնշակ գաւառի։ Յովհաննէս կը պատմէ թէ յաճախ լսած ըլլալով Յովսէպոսի մասին՝ կրցած է համոզել որ Ստեփանոս Թարգմանէ անոր երկերը, եւ ինքն իւր քով պահած է Թարգմանչին իսկագիր ձեռագիրն իբր «յիշատակ յաւիտեանական»։

Ուրիշ յիշատակարանի մը մէջ տպագրողները կը յայտարարեն թէ Յովսէպոսի հնագոյն Թարգմանութիւնը, զոր Յովհաննէս Արք. կը յիշատակէ, կորսուած է Լէնկթիմուրի արշաւանաց ժամանակ, եւ ալ տեղ մը չէր գտնուեր։ Անոր համար Ստեփանոս «կրկին Թարգմանել» ձեռնարկած էր փրկեպոս կաթողիկոսի օրով։ «Եւ մինչ սկսաք տպել զգիրքս, — կը շարունակէ յիշատակարանը, — թէպէտ եւ եկին ի ձեռս մեր օրինակը գրեցեալք յայլ գրաքց, ոմանք ստոյգք եւ ոմանք սխալք, այլ մեր լայնս հեղինակի գրքոյս միայն համեմատեցաք (այդեւ)» եւ զտպելու որ կայ ի միջի՝ ի հեղինակէն առաք, այս է՝ ի ձեռագրէն զոր նոյն ինքն Իլովսի Տէր Ստեփանոս Վարդապետն իւր ձեռամբն էր գրեալ, որ եւ նոյնն եղեակ կայր ի գրատառն սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի։ . . . Մինաս արքեպիսկոպոսն՝ որ հա-

րազատօրէն ընթերցեալ զհեղինակն գրքոյս, զնառն տեղիս գրուածոցն պարզեաց, եւ ի յերկարութիւնս տանցն՝ զերաբանելու բանս գլխաւ գրով տնտեսաց վերստին առ հարկաւորութեանն, — Հրատարակիչները նոյն յիշատակարանին ուրիշ մէկ տեղը կը գրեն այսպէս՝ «Էջմից — Բարձրաւոր է Էջմից — Ժամակայ ի նախին վարդապետացն մերոյ ի մեր լեզու եւ ի գիր, վասն օգտութեան ինչ իրաց եւ վասն գիտութեան լրութեան աստուածային գրոց» զորս կանուին ասացաք. որպէս գրէ գրասէր վարդապետն մեր Յոհան Կարճաւանցին յիշուած յիշատակարանի, եւ որպէս տեսանմը մեր զմասնս բանս սորա է Էջմից — Բարձրաւոր է Էջմից — Գրիգորի Տրիստի — յիշ (1340 — 1411 Յ. Գ.) եւ այլք։ Իսկ ի ինքն խոստագոյն տառապանաց աշխարհիս Հայոց ի Լանկն Թամուրայ աշխարհաւորէ եւ յայլոց հինից՝ սպառեալ է եւ այս գիրք ընդ այլ շահաւետ եւ օգտակար գրեանց մերոյ, որ եւ ոչ ուրեք երբեք գտանի այսօր յազգս մեր»։

Հայ գրականութեամբ զբաղողներու կարծիքն ալ էր ընդհանրապէս թէ այս յիշատակարանաց պատմածին համաձայն՝ Յովսէպոսի հնագոյն Թարգմանութիւնն ստուգիւ կորսուած ըլլայ. եւ թէ 1787 տարուոյ տպագրուած բնագիրն ըլլայ պարզապէս ծի գարու Թարգմանութիւն մը՝ Գուրգիոսի լատին բնագրէն կատարուած։ Սակայն քանի մը տարի յառաջ առթիւ ունենալով այս Թարգմանութիւնը համեմատել յոյն բնագրին հետ, յատկապէս Եսեանց մասին պատմածը, զարմանք գիտեցի դասական ասացուածներն ու լեզուն մաքրութիւնը. այնպէս որ խորքեցի իմ բարեկամս՝ Պարոնեան Արք.է՝ Յովսէպոսէ եղած վկայութիւններն ու կոյտնիքներն փնտել ու գտնել հայ հնագոյն հեղինակներուն քով. որպէս զի կարելի ըլլայ զանոց համեմատել տպուածին հետ, զոր գործածութեան համար փոխ տուի անոր՝ քանի որ տպագրութիւնն երբեք տեսած չէր։ Իւր մահուանէն քիչ մը յառաջ գրեց ինձ թէ Մովսէս Խորենացի կը գործածէ զՅովսէպոս, բայց մանրամասնօրէն չէր նշանակած թէ որ հաստատնութիւն մէջ։¹ Էջ-

¹ Առանց ուրիշ մանրամասնութեան մէջ մտնելով շատանոց նշանակելով թէ Խորենացու (Բ. ԺԳ — ԲԹ եւ անկէ ետքեւ) Յովսէպոսէ ազգուած ըլլալը նշմարած էին քննադատները. քանի որ ինքն Խորենացին ալ քաղաքայալ էր յիշատակէ (միմու. օրինակ Բ. ԼԵ) Յառկապէս ուսուցչապետ Գ. Խալաբեանց մանրամասնօրէն

¹ Եւսիպոս վերջընութիւն մը է հնագոյն Թարգմանութեանը՝ զոր կատարած է Ստեփանոս Սիւնեցի Ա. գրաբնի։

² Թարգմանուած է հեղինակէ։

ալէ, (Dr. E. Nestle,) Նորման Մակ-Լէն, (N. Mac Lean,) Պրայշեն (Dr E. Preuschen) եւ ուրիշներ: Արդ ի՞նչ գտնենք որ այս քաղաքները Նոյն են 1660ի բնագրին տպագրութեան համապատասխանող կտորներուն հետ. սակայն պէտք չենք տակէ անմիջապէս հասնիլ այն եզրակացութեան, որչափ ալ բնական ըլլայ, իբր թէ Եւսեբեայ թարգմանիչն այս քաղաքներուն բնագիրն առած ըլլայ Բովսեպոսի հայ թարգմանութենէն՝ որ արդէն գոյութիւն ունեցած ըլլար: Վասն զի իրականին հակառակն եղած է իրաց ընթացքը. եւ այս քաղաքներն առնուած են Եւսեբեայ հայերէն թարգմանութենէն: Կը հետեւի թէ երկու հեղինակներէն՝ Եւսեբիոս եւ Բովսեպոս՝ վերջինս է որ ետքէն սկսուած էր հայերէնի թարգմանուիլ, եւ ասոր թարգմանիչն է որ արդէն քաջածանօթ ըլլալով Եւսեբեայ հայերէնին, իւր աշխատութիւնը խնայած է եւ երբ յիշեալ քաղաքներէն եկած է՝ զանոնք պարզապէս օրինակած է Եւսեբեայ հայերէնէն: Միակ օրինակ մը կը բաւէ: Հոս կը դնեմ նախ Թուփիստի լատին թարգմանութիւնը, յետոյ հին Ասորականին ճշգրիտ թարգմանութիւնը՝ զոր կատարած է Դեստլէ,¹ եւ յետոյ՝ դէմ առ դէմ՝ Բովսեպոսի հայերէն տպագրուածն ու յունարէն բնագիրը:

Թուփիստու լատ. Եւսեբեայ Նկնդ. Պոմ.
(B. J., V, 10 § 2.) (Ա.—Բ. Հ.—Գ. Գ. Է. Է.)

Dittioribus quidem manere etiam sicut profugere, par causa erat pe-reundi: nam quasi trans-fugere voluisset, propter

Որ միանգամ ունէին ստացուածս՝ մեայ եւ կորե- չիլ հաւասար էր նոցա. զի ի ձեռն պատմաւոյն զոր յօդէին է Բ.—Է.—Լ.—Գ. Գ. Է. Է.

¹ Սյուսէս ըրած է հայագետն Անորականի գերմ. թարգմանութիւնը դնելով համեմատութեան մէջ, ան- նիտով այս գործին Die Kirchengeschichte des Eusebius, aus dem Syrischen übersetzt von Eberhard Nestle, Leipzig 1901. — Մինք ըսականապէս անտրոջ համարեցանք զնիւ Անորականի գերմ. թարգմանու- թիւնն, այլ անոր տեղ Թուփիստի լատինականին դիմաց՝ զորինք Եւսեբեայ հին հայ թարգմանութիւնը, որ ար- ղէն մօզքիտ՝ գրեթէ անթիական թարգմանութիւն մըն է Անորականին. (տպ. Վննետ. 1877, էջ 155-6 ման- րատարադը): Սակայն Անորականին ամենադոյն խոտոր- րոմս ալ նշանակեցինք, որպէս զի Անորականը մօզքի ներկայանայ. (ըստ հրատարակութեան The Ecclesial history of Eusebius in Syriac, edited from the MSS. by the late W. Wright and Norman McLean, with a Collation of the Ancient Armenian Version by Dr. Adalbert Merx. Cambridge 1898. p. 120 ff.) Հայե- րէնին ամէն աշակերպութիւն նոսր կը նշանակենք զնի- տով ստորեւ Անորոյն ընթերցուածն ալ:

patrimonium quisque oc- cidebatur. Cum fame au- tem crescebat desperatio seditiosorum, et in dies singulos utrumque ma- lum amplius accendeba- tur. Et palam quidem nulla erant frumenta, irrumpentes autem scr- utabantur domos. Et si- quidem invenissent ali- quid, eos qui negaverant verberabant; si vero ni- hil invenissent, quasi di- ligentius celavissent, tor- mentis itidem afficiebant. Habendi autem argu- mento erant corpora mise- rorum, cum ea quae so- lidis viribus starent, a- bundare putarent, ta- bidi autem transugeban- tur: nec rationis esse vi- debatur, statim fame mo- rituros occidere.

¹ Անորոյն պարզ "ի ծնն պատմաւոյն" գ Ե- ղէին մարդոյն (այսինքն՝ զամբէ): Հայք տարբոր ըն- թերցում ընդին քան այսմու Անորոյն: Անոնիւյթ ծո- խութիւնն ու խղճութիւնն անկէ միայն է որ Անորոյն պարզաբար պատրուակ մը յերիւրէլ քաջատրուիծան տեղ յանին ատուութիւն որած է թարգմանիչը, ինչպէս ասորականն եղած թարգմանութեանց մէջ շատ սո- վորական է, այսինքն "պատմաւոր յօդէն" եւ "քաղ- քաղապս դնէն", երկուքն ալ միասին կապելով: Ընթեր- ցուածովս "... զոր զնէին մարդոյն" (փեւ. մարդոցն) այս- րիցն — "ռոմեքն տրականով հայը միացան է Ե օրինա- կին, մինչեւս Ա Կննթիւնու" "... ի վերայ մարդոյն" այսինքն "արարեց": "Նոյն ոճով կրկնաբանութիւնն յալոգործելու մէջ "վանեալ յորդոգէին" (— Syr. յոր- յորդէին). — "վազվազեալով ընթանալին" (— Syr. վա- զէին) ցատկել. — "իօի արկամեին եւ յաղգեին" (— Syr. յաղգեին խուզարկել). — "հարկանէին ի հարգումս յառ- անութեան" (— Syr. հարկանէին). — "ամենապիմ յայս- շարանք շարաբէին" (— Syr. շարաբաբէին խոշտան- գել). — անգամ "օրինակ ցուցանելիք", երբ ապացոյց, ասորի բառին իմաստն անկի մօզքոտու ճամբը, մինչ՝ օրինակին համար ձգտիլ մէջ յամախ պարզ "օրինակ, է թարգմանութիւն Նոյնը" մեկնոյն իմաստով:

² Նոյն իմաստով է Syr. "իբրով թէ առ հոռոմս կամի յանն աննեւ" զոր Հայը գեղեցիկ կերպով քա- ցատրած է:

³ Syr. շունի "եւ ի մատան":
⁴ Սյու. տեղ "որո" միայն Հայն ունի, քայց իմա- տը Նոյն է Անորոյն ալ՝ "Եւ եթէ գտանէին ինչ առ մա- ղիկ (— առ ումք) եւ (տոքա) ուրանային, հարկանէին" են:

⁵ Կարծենք փակագծեալ "իբրեւ թէ" քան ին- կած ըսելու է (միմո. լեհացին), ուստի անցընելու է հոս՝ իմաստին պայծառութեան համար: Syr. "Եւ եթէ ոչ գտանէին, իբրեւ քաղաքի" որ վասն սովոյն թա- րցեալ էին (զգործան), խոշտանգէին փոստս:

⁶ Հայ ձեռագիրը կը կարգալ հոս աղաւաղու- թեամբ՝ "տեսիլն մարդոյն թշուառականացն էր", զոր

